

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

---

*Görkəmli maarifçi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas və publisist
Firidun bəy Köçərlinin anadan olmasının
150 illik yubileyinə həsr olunmuş*

**RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERIALLARI
(25-26 noyabr 2013-cü il)**

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı – 2013

Almara NƏBİYEVƏ*

FİRUDİN BƏY KÖÇƏRLİ VƏ AŞIQ VALEH

Dünyanın qədim, mədəni mərkəzlərindən biri olan Azərbaycan özünün zəngin və bənzərsiz mədəniyyəti ilə fərqləndiyi kimi, dünya mədəniyyəti xəzinəsinə da nadir və qıymalı incilər boxş etmişdir. Xalqımızın mütləq kifaiyətləri miniliklər orzında coxşaxalı mədəniyyət nümunələri yaratmış, onlar zaman-zaman cilalarayaq inkişaf etdirmiş və daha da təkmilləşdirərək nəsildən-nasla ölülmüşdürərlər. Bu misilsiz mənəvi sərvətlər içərisində milli folklorumuzun ənənləri qadim tarixi kılçora söyklənməyidir.

Azərbaycan xalqının şifahı xalq ədəbiyyatı qədim və zəngin qaynaqlara söykanı. Milli folklorun qorunması, toplanıb naşr edilməsi və təbliğ sahəsində görkəmlı tədqiqatçılarımız daima fəaliyyət göstərirler. Biz bu gün onların tarixi xidmətləri sayında folklor əməkdlərimizi oxuyur, bu mənəvi sərvət sahib çıxırıq. Folklorşunaslıq elminin tarixini öyrənmək baxımından hər bir tədqiqatçı alımın fəaliyyətinə qıymətləndirmək çox şəhəriyyətdir. Bu mənədə Firudin bay Köçərlinin ırsına da müraciətimiz təsadüfi deyildir.

Firudin bay Köçərli elm və ədəbiyyat xadimləri sırasında xüsusi yer tutan şəxsiyyətlərdəndir. Firudin bay Əhməd ağa oğlu Köçərli 1863-cü ilin 26 yanvarında Şuşada anadan olmuş, aslı Cəvansir mahallinin Köçərli kəndindəndir. Ulu babalarından Məhəmməd bay Köçərli kəndindən Şuşaya köçmüş, burada yurd-yuva salmış, onun sayasında Köçərli mahalləsi salınmışdır. Atası Əhməd ağa da ziyanlı bir insan olmuşdur. Firudin bay Köçərli Mirza Kərim Münisəzadənin məktəbində təhsili başlamış, sonralar Şuşadakı rus məktəbini bitirmiş. 1879-cu ildə Zaqaflaqzıya Müəllimlər Seminarlığında 1885-ci ildə təhsilini başa vurduqdan sonra İrəvan gimnaziyasında (1885-1886-ci dərs illi) pedagoji fəaliyyətə başlamışdır. Firudin bay Köçərli Azərbaycan folklorşunaslığında da xüsusi xidmətləri olan şəxsiyyətlərdəndir. Onun yaradıcılığı şifahı xalq ədəbiyyatının toplanılması, sistemləşdirilib naşr olunması ilə bağlıdır. Bu sahədə tarixi xidmətləri olan E.Sultanov, M.Mahmudbəyov, L.Məhərrəmzadə, A.Şaiq və başqlarının adları arasında Firudin bay Köçərlinin əzülməməsəs yeri vardır.

Firudin bay Köçərlinin folklorşunaslıq fəaliyyətini bütünlükle araşdırıqda onu ham folklor toplayıcı, naşırı, ham da tədqiqatçısı kimi dəyərləndiririk. Onun heyət və yaradıcılığı təkəcə folklorşunaslığı məhdudlaşmamış bir çox sahələri əhatə etmişdir, ona görə də onun heyət və yaradıcılığı haqqında burada yığcam sakida söz açmağı mövqəyə uyğun sayırıq.

Firudin bay Köçərli təkəcə Azərbaycanın tanınmış ədibləri haqqında deyil Şərqi və Qəribin ədəbi tənqid və nəzəri-estetik fikrinin inkişafında mühüm

xidmətləri olan şəxsiyyətlərdən biridir. Görkəmlı ədəbiyyatşunas o dövrün bir alimi kimi, xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin möhkəmənləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi sahəsində bu gün də əhamiyyətini itirməyən qıyməti bir irs qoyub getmişdir.

Elmi araşdırırmalar göstərir ki, Firudin bay Köçərli ədəbiyyatşunas olmaqla yanaşı, ham da folklorşunaslıq sahəsində ikiin olaraq folklorun başlıca və əsas xüsusiyətlərinə qələmə almışdır. Belə ki, folklorun bir sira janrlarını əsas cəhətlərə elmi cəhətdən doğru ümumişdir. Göstərilən mənbələrdən bəlli olur ki, Firudin bay Köçərli elmi-tədqiqat işini üç istiqamətdə aparırdı. Bir tərəfdən folklor materiallarını toplayıb qaydaya salır, digər tərəfdən mütəsir və klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tablılı ilə bağlı məsələlərinə həsr edilmiş kitab, məqala, dərsliklər tərtib edirdi. "Firudin bay Köçərlinin ağız ədəbiyyatının toplanması və naşrı məsələləri ilə məqsələ olmasi iyirminci əsrin əvvələrində ümumiylidə ağız ədəbiyyatına olan marağı artırdı. Bu ədəbiyyatı söz sonutının başlangıcı kimi götürməyin qəti şəkildə araya gətirdi. Ədəbiyyatşunaslığın diqqətini ağız ədəbiyyatına yönəldi, onun ədəbiyyatın başlangıç sahəsi kimi öyrənilmə vacibliyini bir növ təsdiqlədi." (5. s.56)

Folklorumuza toplamaq və naşr etmək işinin təşəbbüskarlarından olan Firudin bay Köçərli şifahı xalq yaradıcılığının dəha da inkişaf etməsinə, onun elmi-nəzəri məsələlərinin aydınlaşdırılmasına çalışan folklorşunaslıq almışdır. Buna görə də o, xalqı, xüsusilə də ziyyətləri folklor nümunələrini toplayıb geniş xalq kütlələrinə çatdırmağa çağırırdı. O obyektiv olaraq belə nəticəyə galmayı ki, folklor düzgün prinsiplərə toplanmadıqda onun haqqında elmi-nəzəri fikir söylemək mümkün deyil. Çünki folklor toplanıb dünya mığıyadına sinəqandan çıxmış məlum elmi prinsiplərə yazıya alınmadıqda onun barəsində konkret qanat formalısa bilmir. Ona görə də Azərbaycan folklorşunaslığının təsəkkül prosesi ki istiqamətlə - folklorun toplanması, naşrı və tədqiqi ilə bağlı idi. Belə ki, o illərdə Firudin bay Köçərli folklorun ham toplayıcısi, ham da tədqiqatçısı idi. Onun folklor nümunələrinə dair elmi müləhizələri birinci növbədə xalq ədəbiyyatının toplanması problemləri ilə bağlı idi. Ədib folkloru ham şifahı, ham də yazılı ədəbiyyatı ifadə edə bilən ümumi termin hesab edirdi. Bununla yanaşı, Firudin bay Köçərli folklor nümunələrinin bazan eşidildiyi kimi toplanılmaması, redakta olunma problemlərini ümumişdirərək toplama işində əsas tutdugu mövqə folklorun orijinallığını qorumaq idi.

Tədqiqatçı Firudin bay Şuşinski vaxtı ilə yaxıldığı, XVIII əsrin ortalarından Qarabağda müsiki sənəti iki yolla inkişaf etdirdi. Biri xalq, o biri xananda yaradıcılığı idi. Qarabağ aşığıları yeni səz havaları, dastanları yaratdıgi kimi, xalq xanəndələri da müğəmlər lizindən işləyirdilər. Qarabağda aşıq və xanəndəlik sənətləri tarix boyu yanaşı inkişaf etmişdir. Xanəndələr aşığı havalarını öz ifalarına uyğunlaşdırılmış və müğəməti zənginləşdirmişlər. Vaxt ilə Göyçə, Gəncəbasar, Qarabağ, Şirvan, Borçaltı, Naxçıvan aşığıları məşhur xanəndələrin zəngülələri ilə öz repertuarlarını zənginləşdirmişlər.

* BDU, elmi işçisi

Azərbaycan folklorunun qədim, zəngin və geniş yayılmış lirik janrlarından biri sayaçı sözləridir. Özünəxas poetikası, bayati kimi qəfiyə sistemi, çoxsaylı nümunəsi olan sayaçı sözlərinin toplanılması və naşri sahəsində də Firudin bəy Kōçərlinin fəaliyyəti böyük olmuşdur. Kōçərlinin doğulub boyra-başa çatdığı Qarabağda xalq yaradıcılığı nümunələri sırasında sayaçı sözlərinə xüsusi diqqət yetirmiş və bu janrın əhəmiyyətini dəyərləndirmiş folklor toplayıcılığı və naşrı işində sayaçı sözlərini yazıya almışdır. Ədibin qələmə aldığı sayaçı sözlərini yaddaşlardan yazıya almışdır, bunaqları tarixi-mədəni dəyər kimi gələcək nəsillərə惆dırmaq üçün çəp etdirməyi lazımlı bilmişdir.

Azərbaycan folklorşunaslığında aşiq yaradıcılığı, o cümlədən, Qarabağ aşıqları haqqında xeyli material var. Məsələn, Firudin bəy Kōçərlı "1910-cu ildə Tiflisde "Pesnya Valexa" adlı yazısını çap etdirmişdir". (2. 12.) Hor iki toplama materialı müxtəlit illərdə qələmə alınmış, SMOMPK-un müxtəlit buraxılışlarında dərc edilmişdir. Əvvəlcə S.P. Zelinskiniñ imzası ilə "Ermoni aşığı Vartan Xoyskinin nağması" başlığı altında SMOMPK-un 1882-ci il, 2-ci buraxılış, 2-ci səbəsində (səh. 99-106) material, sonra isə yənə hamin toplunun 1910-cu il, 41-ci buraxılışının, 2-ci səbəsində (səh. 24-36) F.B.Kōçərlinin "Valehin nağması" ("Песня «Валеха») məqəlesi və topladığı material naşr edilmişdir" (8.s.496).

O, Valeh haqqında ətraflı məlumat verərək yazar ki, aşığın Qarabağ xanlığının tarixində "bir manzulat var ki, məlaəsəf, əla gətir bilmədiük. Onun övüldü Aşıq Abbasqulu bizi söz vermişdi ki, Kərbələyi Şəfinin (Valeh – A. N.) tamam şərtlər asırını biza göndərsin, valı shdına vəfa etmədi" (3. s. 333-334). "Adı çəkilən məcmüənin 1910-cu il, 41-ci buraxılışında "F.B.Kōçərlinski" imzası ilə "Sayaçı" mahnisi və "Valehin nağmələri" mahni mətnləri oxuculara təqdim edilir, rus oxucular üçün onların sətri tərcüməsi verilir. "Valehin nağması" adlı ikinci hissədə, məqələnin müəllifi insanın dünyaya gəldiyi ilk gündən o biri dünyaya köçənə qədərki heyət mərhəslərinəndən bəhs edən nağməni və bunun rüscuya sətri tərcüməsini oxuculara təqdim edir." (9.s.51)

XX-ci illərdə Azərbaycan xalqının tərəqqisi və rifahı yolunda çalışılan milli folklorşunaslığımızın surətlə formalşılması və inkişafında onun əvəzsiz xidmətləri danılmalıdır. Bu illərdə O "Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı", "Balalara hadiyyə" kitabını və Azərbaycan folkloru nümunələrindən "Sayaçı sözləri"ni, "Valehin nağması"ni toplayıb tədqiqat aparmış, onun tərcüməyiləndən məlumatlı parçalar çap etdirmişdir. "Şeirin Azərbaycan dilində, arəb alifbasında olan, 24 bəndən ibarət mətni orijinalda və onun rus dilində tərcüməsi verilir. Mən təmiz Azərbaycan dilindədir və F Səzli gedən məcmuədə yəzilər ilə çıxış edən fədakar ziyanlarımızdan biri də Firudin bəy Kōçərlidi". (9.s.52)

Firudin bəy Kōçərlinin SMOMPK məcmuəsində "Kōçərlinski F.B." imzası ilə "Sayaçı" mahnisi", "Valehin nağması" adında geniş, 36 səhifəlik məqəlesi və topladığı folklor materialları dərc edilmişdir. Firudin bəy Kōçərlinin aşkar etdiyi mətn də xalqdan toplanmışdır. Aşıq Valehin şeirlərinin, o cümlədən

onun maşhur vücdudnamasının, xalq bayatılarının, uşaq folkloru incilərinin bir qismını öz dövrünün mətbuatında, kitablarında çap etdirmiştir. Valehin seirləri sırasında şairin özü tərəfindən yaradılmış "Vücdudnamə"ni yüksək qiymətləndirir: «Bu şer ona görə qiymətlidir ki, burada alımlarımıza qarşılıqlı olan bir səra məsələlər aydınlaşdırılır. Firudin bəy Kōçərlı 1912-ci ildə topladığı folklor nümunələrinin "Balalara hadiyyə" adlı təpə skənləndə naşrına nail olmuşdur. "Valehin nağması" adlı ikinci hissədə, F. Kōçərlı bu nağmanın məzmununu və sütjetini izah edir, onun dini-psixoloastik məvzusunun mahiyyətini açır, "Valeh" sözünün rusca tərcüməsinin "очарованный, приятноожаренный" kimi verir. Müəllif göstərir ki, bu nağmədə insanın ana bətinin düşüb bəi dünyaya gəldiyi ilk gündən o biri dünyaya köçənə qədərki heyət mərhəsləri, həmcinin o biri dünyadakı vəziyyəti (saropbaşa işləyi) hissə-hissə, bənd-bənd nağma, şeir formasında səyllənilir. Nağmanın məzmununa görə, Allah tərəfindən bəi dünyaya getirilmiş bütün insanlar qısa ömürlərindən sonra, o biri dünyaya köçəcək, gördüyü bütün işlər üçün molum mələklərə hesabat verəcəklər, yaxşı və pis əməllərinə müvafiq olaraq mükafatlandırılacaq və ya cazallandırılacaqlar. İnsanın heyəti qızışın alver gedən bazara bənzəyir. Hor adam, sənki alib satmaqla möşguldür, pis şey satanlar, insanları aldadandan o dünyada cəzalandırılacaq, cəhənnəmə vasil olacaqlar, xeyir əməlliər, yaxşı şey satanlar isə cənnətlə müükafatlandırılacaqlar... (9.s.51-52). Bununla yanaşı o ədəbiyyatımızın adəbi sahəsini zənginləşdirmiş və bəi mərhəslərinən əsasını qoyanlardan biri olmuşdur.

Firudin Şüşinski işa Qarabağ aşıqlarının yeni aşiq havası və dəstən yaradıcılığından danışmışdır: "XVIII əsrin ortalarından Qarabağda musiqi sənati iki yolla inkişaf edirdi. Biri xalq, o biri xananda yaradıcılığı id. Qarabağ aşıqları yeni saz havalarını, dəstənləri yaratdığu kimi, xalq xanəndələri də mugamat üzərində işləyirdilər" (10.s.138).

Vaxtilə Hüseyn Mufti Əsfəndi Qayıbov, Firudin bəy Kōçərlı, Mir Möhsün Nəvvab Aşıq Valchin şeirlərini toplamışdır. Azərbaycanda naşır olunan "Şüərənin aşşarın məcməs" topusundan H.Qayıbov bu el sənətkarının bir neçə seirini çap etdirmiştir. F.Kōçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabindəki "Kərbələyi Şəfi Valeh təxəllüsü" (3.) məqəlasında aşığın heyət və yaradıcılığından bəhs olunur. F.Kōçərlı tərəfindən onun bir seiri SMOMPK məcmuəsində rus dilində çap olunmuşdur" (2.). Mətbuatda hamin şeir haqqında İ.Lopatinski, V.Qordlevski müsbət ray səyləmləşir. "F.B.Kōçərlinin topladığı materiala yaxşıdır ösəzdə oxuyuruq: "Bu nağmədə insan heyətinin mərhəslərindən, onun ruhunun o biri dünyadakı təleyifindən danışılır. Ölümündən sonrakı hayata və qiymət gülündə inam müsəlman dininən əsas ehkamlardandır. Bütün müsəlmanlar inanırlar ki, bütün adamlar olduğunu sonra Qadir Allahın hökmü ilə Qiymət gülündə yenidən dirildilir, bəi dünyadakı qısa ömürlərindəki əməllərinə görə imtahanə çəkilirler. Xeyir amallı insanlar cənnət, bad amallı, pis insanlar isə cəhənnəmə vasil edilir" (1.49-54) "Sonra müəllif bu inam və təsəvvürün müsəlman zehniyyətində, təsəvvüründə yerindən, Məhəmməd peyğəmbərin

(s.v.s) qiyamat gündündə öz hümmətinin xilaskarı olmasından danışır, "Qurani-Kərim"dən gətirdiyi misalla bütün bunları əsaslandırır. Beləliklə, "Valehin nəğməsi" əsərinin mövzusunu bütün bunların təskil etdiyini göstərir".(9.s.293) "Firudin bay Köçərli daha sonra mühüm bir məsələyə də öz prinsiplə və obyektiv müfinasibəti bildir: "Bu mövzuda elə da yaşıx tanınmayan ermanı aşığı Vartan Xoyskinin nəğması ilə də rastlaşıraq. Bu mahni İravan gimnaziyasının keçmiş müəllimi S.Zelinski tarifindən rus dilinə tərcümə edilərək mələyyən dərcədə dəyişdirilərək toplunun 2-ci buraxılışında yerləşdirilmişdir. Bu mahnının ümumi quruluşu, ruhu, oks edilən dünyagörüşü tamamilə müsəlmanlara aiddir və bu vəziyyət səlib edir ki, bu nəğmə ermanı aşığı tarifində yox, hansısa tatar (Azərbaycan – S. O.) nəğməkarı tarifindən qoşulmuşdur. Bunu, Şəqər ədəbiyyatına lap an az bəzəl olan hər-hansı bir kas da, mələyyənlərdə bilsər. Təsəssuf ki, "Valehin nəğməsi"nın kimin ağızndan, harada və nə vaxt qələmə alındığı göstəriləməyib, imza işi materialın sonunda "Φ.-6. Kəçərlinskii" kimi qeyd edilmişdir".(7.s.24-25). Bu barədə akademik B.Nəbiyev F.Köçərlinin "Valehin nəğmələrinin"da topladığını göstərir" (6.s.161). Aşağıın şeirlərində tarixi şəxsiyyətləri, Şəqrin söz ustalarını xatırlaması onun zəngin dünyagörüşündən xəbər verir. Gündündüldü kimi, Qarabağda aşiq sanəti anonasının formalması tarixi o qədər də yeni olmadığı kimi, həmin ənənələri müxtəlif dövrlərde yaşadan şəxslər kəndin adı çəkilir, buranın aşıqları haqqında maraqlı məlumatlar verilir. Kəndin böyük aşıqlar ocağı olduğu göstərilir. F.Şuşinskinin "Azərbaycan xalq musiqiciləri" kitabında oxuyur: "1902-ci ilin yanvar ayında Bakıda təskil edilmiş ilk "Şərq konserti"ndə məşhur xanəndə və çalğıçılarla birlikdə çıxış edən Güləblə aşıqları böyük müvəffəqiyət qazandılar" (10.s.33). "Kaspı" qəzetində 1902-ci il 13 yanvar tarixli nömrəsində yazılmışdır: "Konsertin ikinci səbəsində Şuşa qəzasının Güləblə kəndindən davat olunmuş aşıqlar çıxış etdilər".(10) əri, Şəqrin söz ustalarını xatırlaması onun zəngin dünyagörüşündən xəbər verir.

"SMOMPK məcmuasının 41-ci buraxılışında isə Firudin bay Köçərli Aşiq Valehin "Vücudnaməsinin" əsl adı ilə çap etmişdir (2.s.1-36). Sonradan bu şeir bir daha çap edilmiş və elmi cəhətdən araşdırılmışdır" (9.s.109).

F. Köçərli şəfahi toplama işini elmi işdən daha çox ziyalının vətəndaşlıq borcu hesab edir və bəylik ləyaqətə, təmənnasız surətdə həmin borcu icra edirdi. Onun folklorumuzun tarixinə və təleyinə baxışında diqqəti cəlb edən maraqlı cəhətləndən biri də Azərbaycan folklorunu digər xalqların folkloru ilə yanaşı tədqiq etmək idi.

Firudin bay Köçərlinin folklorşınlaşq fəaliyyətində aşiq yaradıcılığına dair araşdırımları da dəyərlidir. Mənbələrdə qeyd edilir ki, Köçərli öz arxivində külli miqdarda aşiq şeiri, dəstan parçaları olduğunu yazırı. Aşıqlar içərisində Qarabağın ustاد aşığı Aşiq Valehin yaradıcılığı onu daha maraqlandırılmışdır. Vaxtı ilə Aşiq Valehə bağlı araşdırımlarının nəticələrini Firudin bay Köçərli SMOMPK məcmuəsində, "Kars" qəzeti və geniş şəkildə "Azərbaycan ədə-

biyyati tarixi materialları" kitabında çap etdirmiştir. Onun "Kərbələyi Səfi "Valeh" toxollüs" adlı möqaləsində Valehin Canıoğlu Karbələyi Abdullanın və Baba bəyin mülasır olduğunu, Gülbələ kəndində təvəllüd tapıldığı, yitz ilə yaxın ömrü sürdüyünlə, oxuyub-yazmağı Şuşada əyrəndiyini qeyd etmişdir. Aşiq Valehin Vüctədnəməsində insanın məbudu ana batnında bir qatra uyuşmuş qandan maya bağlayıb, müraciət-əyyam ilə dönyaya gəlməsini və yer üzündə nəşvü-nüma təpib körpəlik, uşaqlıq, cavənlilik, kişilik və qocalıq hadrlarına yetişməsini və hər sinnü salın öz halı tabiatının maxsus müxtəlif otuz bir bəndlilik vücuḍunəməsinə əsərina daxil edən Firudin bay Köçərli bu şeirin məzmununu izah etmiş və belo yazmışdır ki, insanın ömrü sürdüyüllü hayatı bütünlüyü ilə göz əñündə canlanır. Əslə binadan vəsfimi söyleyim:

Əslə binadan vəsfimi söyleyim:
Ata batnında gəlmisəm anaya.
Ananın batnında qan oldum durdum,
Sanasan ki, qavvas düşdü daryaya.
Və ya yaşının yüzə çatması ilə
Yüz yaşında oldum piri natovan,
Gələnlə, gedənlə, qonşuya yaman.
Könlümdə ahuzar, çeşməndə duman,
İstdəm fənadan köçəm üqbaya.(1.52)

"F.Köçərlinin "Valehin nəğməsi" materialı 31 bənddən ibarət onbirlik ölçülü, a+b+a+b və a+a+a+v qafiyələnmə sisteminde manzumadır. Əvvəl rusca tərcüməsi, sonra ərab əlifbasında orijinalı – azərbaycançısı verilmişdir. Bu manzumə dil və üslubuna görə şəfahi ədəbiyyat nümunəsindən daha çox yazılı ədəbiyyat nümunəsinə oxşayır. Mətndə ərab-fars tərkibli sözlər çıxdır. Mənzuma:

Çəhər ənasəridən, şəş cəhdədən,
Bir qatra manidən olmuşuz peyda.
Adam dəryasında qaldım altı gün
Qüdrəti-qödr xalıq ilə şeyda.

İkinci bənddə oxuyuruq:

Rohmində əzəl bünayad oldu dil,
İki nöqtə gőzümə oldu məqabil,
Bir dəməq, bir cigər olundu hasıl,
Doqquz gündə təmam oldu bu əzə.(8.s.25)

Beləliklə, "Valehin nəğməsi" bu tarzdə davam edir, əşəgin bənddə ikinci, dünyaya gəlməsi, bir yaşından dörd yaşına, səkkiz yaşından iynəri yaşına çatması və bu dövrlərdəki vəziyyəti təsvir edir, bu növ cavan bürüyür, evlənir və

On səkkizdə işrəti eylədim təmam,
On doqquzda gərdüm hər mətləb və kam,

İyirmidə mənə xoş keçdi əyyam,
Nəçə övlad xudam gördü rəva.(8.s.26)

Sonrakı bəndlərdə bu epik-lirik qəhrəmanın ələnə qədər ömrü onluq say sistemi ilə yüz yaşına qədar izlənilir. Sonra insanın ölüm dönyüsündə başına gələnlər sırası ilə, İslam şəriatında deyilənlər uyğun tərzdə təsvir edilir və qiymət gülündə Məmməd peyğəmber (s.v.s) naziş olur və hüməmatını (müsəlmanları) cəhənnəm odundan xilas edir... Əsər müəllisinin, yəni, Valehin tapşırması ilə bitir:

Həqdi, əmlimiz deyildi saleh,
İslam barəsində işlədi təleh,
Bir neçə həmdəm ilə Şikəstə Valeh –
Məskənimiz oldu cannatı əla! (8.s.26)

Bu mənzuminin son bəndindən aydın olur ki, F.Köçərlinin "Valehin nəğməsi" adlandırdığı bu epik-lirik mənzumə çox gilman ki, "Şikəstə Valeh" imzası Qarabağın Abdal Gülləli kəndindən yetişmiş çıxan Aşıq Valehə məxsusdur. Aşıq Valeh yazı-pozu bilən, şəriati dərinəndən bilən savadlı, vergili haqq aşığı olmuşdur və onun barəsindəki dəstən aşşaların dillər əzberidir. Mənzumədəki dini biliklərin dərinliyi, ərəb-fars tərkibli sözlərin sıx işlənməsi də, onun müllişin dini kamıl bildiyindən xəbor verir. Elə buna görə də, F.Köçərlə bir tərcüməçi kimi atək yazılarında tez-tez, geniş bir şəkildə izah və şərh verməyi məcbur olmuşdur. Ümumiyyətlə, bu asar insanın yaranışı, hayatı, manoviyatı, ruh dünyası, manavi-əxlaqi dünyası barəsində zəngin məlumatların daşıyıcısıdır..(9.s.499)

Folklor - xalqların şifahi poetik yaradıcılığıdır. Azərbaycan folklorunun tarixi onu yaranan xalqlın özü qədər qadimdir. Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycanda da xalq ədəbiyyatını öyrənən elm sonralar yaranıb inkişaf etmişdir. Odur ki, Azərbaycan folklorşünaslığı elminin özünəməxsus tarixçisi vardır. Uzun illər bu sahədə çalışmış yazıçı, alim, etnograf, şərqşünas və ədəbiyyatşünaslarının coxçəhətli fəaliyyətini öyrənməyə hələ də ciddi ehtiyac vardır.

Firudin bay Köçərli milli folklorumuzu gənc nəslin mənəvi cəhətdən formallaşması üçün çox vacib hesab edirdi.

Ödül ömrünün sonuna qədər folklor üçün, ədəbiyyat üçün çalışmışdır. O, gelecek nəsil üçün lazımlı və zəngin irs qoyub getmişdir.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Aşıq Valeh. Alçaqlı ucalı dağları. Toplayış tərtib edənlər: Famil Mehdi, Aşıq Xaspələd Mirzəyev. Gənclik, Bakı, 1970, 93 s.
2. Кочерлинский Ф. Песня Валеха// СМОМПК//, выпуск 41, Тифлис, 1910, 12 с.
3. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı: 2 cildə, I c. Bakı: Elm, 1978, 598 s.

- Koroglu X. G, Nabiev A.M. Закономерность трансформации озанского творчества в ашукском творчестве в новых исторических условиях. «Азербайджанский героический эпос». Баку. Языки, 1996, с.27-32. 308 с.
4. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I cild, Bakı, Elm, 2009, 638s.
  5. Nəbiyev B. Görkəmlı tanqidçi və ədəbiyyatşunas (F.Köçərlinin həyat və yaradıcılığı). Bakı: "Qızıl Şərq", 1963, 161 s
  6. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. В 46-ти вып. Вып. XIII., Тифлис: 1892
  7. S.H.Orucova. Azərbaycan folklorunun toplanma, tərcümə və nəşr problemləri (QƏXTMT-SMOMPK-un materialları əsasında). Bakı, "Elm və təhsil" 2012, 536
  8. S.H.Orucova. Azərbaycan folklor materiallarının XIX əsrda toplanılması, rus dilinə tərcüməsi və nəşri problemləri (SMOMPK-un materialları əsasında). Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya işi. Bakı: 2013.
  9. Şuşinski F. Müsiqimizin besiyi. Bakı: Azərbaycan jurnalı, № 4, 1985, 140 s.
  10. Şuşinski F. Azərbaycan xalq müsiqiciləri. Bakı: Yaziçı, 1985, 478 s.